

۱) در هر یک از ابیات زیر آرایهٔ ایهام و ایهام تناسب را مشخص کنید و معانی مختلف واژه‌ای که این آرایه را به وجود آورده‌است، بنویسید.

الف) بگفتا عشق شیرین بر تو چون است بگفت از جان شیرینم فزون است (نظامی)

- در این شعر واژهٔ «شیرین» با دو معنی به کار رفته‌است: ۱) خوشایند و زیبا و مزهٔ شیرین ۲) معشوق خسرو (شیرین خانم)

ب) چون شبم اوفتاده بدم پیش آفتاب مهرم به جان رسید و به عیوق برشدم (سعدی)

- در این بیت واژهٔ «اقتاده» ایهام دارد: ۱) به زمین افتاده (عاجز و زبون گردیده) ۲) فروتن و متواضع

«مهر» ایهام تناسب دارد: ۱) «خورشید» که در این معنی نیست ولی با آفتاب و عیوق تناسب دارد. ۲) مهر و محبت که این معنی با توجه به بیت مورد نظر است.

پ) عرضه کردم دو جهان بر دل کار افتاده به جز از عشق تو باقی همه فانی دانست (حافظ)

- در این بیت واژهٔ «باقی» ایهام دارد: ۱) بقیه و باقی مانده ۲) پاینده و جاوید

ت) نگران با من استاده سحر / صبح می‌خواهد از من / کز مبارک دم او آورم این قوم به جان باخته را / بلکه خبر (نیما یوشیج)

- در این شعر واژهٔ «نگران» با دو معنی به کار رفته‌است: ۱) نگرستن، در حال نگاه کردن ۲) مضطرب، دل‌واپس و دل‌نگران

۲) اغراق‌های به کار رفته در بیت‌ها و عبارت‌های زیر را بیابید و توضیح دهید.

الف) گر برگ گل سرخ کنی پیرهش را از نازکی آزار رساند بدنش را (طرب‌اصغرائی)

کلیه شاعر در لطافت پوست یارش اغراق کرده و گفته‌است: «پوست بدن او آنقدر لطیف است که اگر پیراهنی از برگ لطیف گل سرخ بر تنش کنی به پوست او آزار می‌رساند و یار در رنج و عذاب است.»

ب) آن فرومایه هزار من سنگ برمی‌دارد و طاقت یک حرف نمی‌آرد. (سعدی)

کلیه آنقدر او قوی و نیرومند است که یک سنگ بسیار بزرگ (سه هزار کیلویی) را می‌تواند جابه‌جا کند اما طاقت شنیدن حتی یک حرف بر خلاف میلش را ندارد.

۳) با توجه به بیت زیر به پرسش‌ها پاسخ دهید.

از خون و گل و شکوفه تابوت شهید بر موج بلند دست‌ها رنگین بود (نصرالله مردانی)

الف) اختیارات وزنی بیت را بیابید و نوع آن را مشخص کنید.

پایه‌های آوایی	آز	خو	ن	گ	ل	ش	کو	ف	تا	بو	ت	ش	هید
	-	-	U	U	U	U	-	U	-	-	U	U	U
نشانه‌های هجایی	-	-	U	U	-	U	-	U	-	-	-	-	U
وزن واژه	مستفعل	مستفعل	فاعلات	مستفعل (مفعولن)	فع								

کلیه اختیارات شاعری به کار رفته در این بیت عبارتند از:

۱) شعر بالا بر وزن «مستفعل فاعلات مستفعل» سروده شده اما مصراع دوم آن به صورت «مفعولن فاعلات مفعولن فع» آمده‌است؛ یعنی

[مستفعل - - U U] در رکن سوم مصراع دوم به [مفعولن - -] تبدیل شده‌است. (اختیار وزنی ابدال)

۲) بلند بودن هجای پایانی هر دو مصراع [اگرچه کشیده هستند] (اختیار وزنی).

۳) هجای پنجم مصراع اول، طبق اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (ضمه)، بلند به حساب می‌آید.

ب) بیت را از نظر قلمرو فکری تحلیل کنید.

- مضامین اسلامی در آن دیده می‌شود.
- روح حماسه و عرفان در آن آشکار است.
- اشاره به مفاهیم دفاع مقدس مانند خون، شهدا، بدرقه شهید و... دارد.

کارگاه تحلیل فصل سوم

۱) پس از تعیین پایه‌های آوایی، نشانه‌های هجایی ابیات زیر را بنویسید و نوع اختیارات وزنی به کار رفته در بیت را تعیین کنید.

الف) هر چه داری اگر به عشق دهی کافرم گر جوی زبان بینی (هاتف اصغرائی)

	۱۰	۹								
هَر	چَ	دَا	رِی	آ	گَر	بَ	عِش	قُ	دَ	هَی
U	U	-	-	U	-	U	-	U	U	-
کَا	فَدَ	رَمَ	گَر	جُ	وِی	زَ	یَانُ	بِی		نِی
-	U	-	-	U	-	U	-	U		-
فاعلاتن			مفاعلتن				فعلتن			

- در دو مصراع شعر بالا، هجاهای ۹، ۱۰ با معادل‌هایشان یکسان نیستند. اکنون باید دید آیا می‌توان با اختیارات شاعری، تفاوت آن‌ها را توجیه کرد؟ به جای دو هجای کوتاه ۹ و ۱۰ مصراع اول، در مصراع دوم یک هجای بلند (هجای ۹) آمده‌است که طبق قاعده ابدال از اختیارات وزنی است.

ب) من ندانستم از اوّل که تو بی‌مهر و وفایی عهد نایستن از آن به که ببندی و نپایی (سعدی)

مَن	نَدَ	دَا	نَسَ	تَدَ	مَدَ	زَوَ	وَلَ	کَ	تَدَ	بِی	مِهَ	رُ	وَ	فَا	یِی
-	U	-	-	U	U	-	-	U	U	-	-	U	U	-	-
فاعلاتن				فعلتن				مفاعلتن				فعلتن			

- چنانکه می‌بینید وزن مصراع اول و دوم این شعر با [فاعلاتن - U -] شروع شده حال آن‌که در اصل وزن [فاعلاتن U - -] بوده‌است. در هجای ۶ و ۷ هر دو مصراع شاعر از اختیار زبانی حذف همزه بهره برده و (از اوّل) را به صورت (آزووّل) و (عهد نایستن از آن به) را به صورت (عهد نایستن از آن به) تلفظ کرده‌است.

پ) مرا بسود و فروریخت هر چه دندان بود نبود دندان لا بل چراغ تابان بود (رودکی)

مَ	رَا	بَ	سُو	دُ	فُ	رِی	رِو	خَتَ	هَرَ	چَ	دَنَ	دَانُ	بُود*
U	-	U	-	U	U	-	-	U	-	U	-	-	-
نَدَ	بُو	دُ	دَنَ	دَانُ		بَل	لَا	چَ	رَا	غَ	تَا	بَانُ	بُود*
U	-	U	-	-		-	-	U	-	U	-	-	-
مفاعلتن				فعلتن (مفعولن)				مفاعلتن				فعلتن	

- شعر بالا بر وزن «مفاعلتن فاعلتن مفاعلتن فع لن» سروده شده اما مصراع دوم آن به صورت «مفاعلتن مفعولن مفاعلتن فع لن» آمده‌است؛ یعنی در رکن دوم مصراع دوم، [فاعلاتن U - -] به [مفعولن - -] تبدیل شده‌است. (ابدال در هجای پنجم مصرع دوم). هجای پایانی دو مصراع کشیده است که طبق اختیارات وزنی، بلند به حساب می‌آیند.

ت) نماند تیری در ترکش قضا که فلک سوی دلم به سرانگشت امتحان نگشود (سعدی)

۱	نَد	۲	مَ	۵	دَر	تَر	ک	۹	ش	قَد	ضَا	ک	قَد	لَک
U	-	U	-	رِ	-	-	U	لَا	U	U	-	U	U	U
سَو	ی*	د	لَم	بِ	رَن*	گُشَد	ت	اَم	ت	حَان	نَد	گ	شود*	-
U	U	U	-	U	U	-	U	-	U	U	U	U	U	-
	مفاعِلن		مفاعِلن	فَعَلَاتِن (مفعولن)			مفاعِلن		مفاعِلن				فَعْلِن	

- هجای ۱ مصراع دوم طبق تبصره ۲ کتاب درسی کوتاه تلفظ می‌شود. هجای ۲ همین مصراع (ی) طبق اختیارات زبانی، بلند تلفظ می‌شود. در رکن دوم مصراع اول به جای دو هجای کوتاه، یک هجای بلند آمده‌است (اختیار وزنی ابدال). در مصراع دوم طبق اختیارات زبانی، واژه «سرانگشت» به صورت «سرنگشت» تقطیع شده‌است. در هجای ۹ مصراع اول (ش) مصوت کوتاه کسره، طبق اختیارات زبانی، بلند تلفظ می‌گردد. هجای پایانی مصراع دوم کشیده است و با اختیارات وزنی، بلند به حساب می‌آید. به این ترتیب هجاهای دو مصراع بالا یکسان می‌شوند و وزن شعر به دست می‌آید.

ث) همه در خورد رای و قیمت خویش از تو خواهند و من تو را خواهم (سعدی)

	هَ	مَ	دَر	خُر	د	رَا	ی	قَب	مَ	۹	۱۰	خِش*
U	U	U	-	-	U	-	U	-	U	U	U	-
آز	تُ	خَا	هَنَد	دُ	مَن	تُ	رَا	خَا	هَم			
-	U	-	-	U	-	U	-	U	-			
	مفعول	فاعلاتن	مفاعِلن	فاعِلن								

- در دو مصراع شعر بالا، هجاهای ۹، ۱۰ با معادل‌هایشان یکسان نیستند. اکنون باید دید آیا می‌توان با اختیارات شاعری، تفاوت آن‌ها را توجیه کرد؟ به جای دو هجای کوتاه ۹ و ۱۰ مصراع اول، در مصراع دوم یک هجای بلند (هجای ۹) آمده‌است که طبق قاعده ابدال از اختیارات وزنی است. هجای پایانی مصراع اول (خیش) نیز که کشیده است، طبق اختیارات وزنی معادل یک هجای بلند است. در ضمن شاعر طبق اختیارات وزنی، در مصراع دوم به جای رکن (فاعلاتن) در آغاز مصراع، از رکن (فاعلاتن) بهره گرفته‌است. به این ترتیب هجاهای دو مصراع بالا همسان می‌شوند و وزن شعر به دست می‌آید.

ج) ای بی‌خبر بکوش که صاحب‌خبر شوی تا راهرو نباشی کی راهبر شوی (حافظ)

ای	بی	خَد	بَر	بِ	کُو	شُ	ک	صَا	حَب	خَد	بَر	شَد	وِی
-	U	U	-	U	-	U	U	-	-	U	-	U	-
تَا	رَا	هَد	رُو	نَد	بَا	شِی	شِی	کِی	رَا	هَد	بَر	شَد	وِی
-	-	U	-	U	-	-	-	-	-	U	-	U	-
	مفعول	فاعلاتن	مفاعِلن	فاعِلن									

گاه هجای بلند در برابر دو هجای کوتاه می‌آید به گونه‌ای که نخستین هجای کوتاه در پایان رکن قبلی و دومین در آغاز رکن بعدی قرار می‌گیرد. در این حالت باید هجای بلند را به دو هجای کوتاه تبدیل کرد تا تعداد و ترتیب هجاهای دو مصراع یکسان شود و وزن بیت به دست آید.

۲) در بیت‌های زیر اغراق، ایهام و ایهام تناسب را بیابید و توضیح دهید.

الف) جان ریخته شد با تو، آمیخته شد با تو چون بوی تو دارد جان، جان را هله بنوازم (مولوی)

- در این بیت واژه «پو» ایهام دارد: (۱) رایحه و بوی خوش (۲) امید و آرزو

ب) گویند روی سرخ تو سعدی که زرد کرد / اکسیر عشق بر مسم افتاد و زر شدم (سعدی)

«روی» ایهام تناسب دارد: ۱) «فلز روی» که در این معنی نیست ولی با مس و زر تناسب دارد. ۲) چهره و صورت که این معنی با توجه به بیت مورد نظر است.

پ) چندین که بر شمردم از ماجرای عشقت / اندوه دل نگفتم الا یک از هزاران (سعدی)

ک) مصراع دوم آرایه اغراق در زیادی اندوه دارد. به بیان دیگر سعدی در توصیف غم و اندوه خود، بزرگ‌نمایی کرده‌است.

۳) دو مورد از ویژگی‌های ادبیات دوره انقلاب را در شعر «در سایه سار نخل ولایت» پیدا کنید.

○ چگونه شمشیری زهرآگین / پیشانی بلند تو / این کتاب خداوند را / از هم می‌گشاید؟ / چگونه می‌توان به شمشیری، دریایی را شکافت؟ / هنگام که همتاب آفتاب / به خانهٔ یتیمکان بیوه زنی تابیدی / و صولت حیدری را / دست‌مایهٔ شادی کودکانه‌شان کردی / و بر آن شانه که پیامبر پا نهاد / کودکان را نشاندی / و از آن دهان که هرّای شیر می‌خورشید / کلمات کودکانه تراوید / آیا تاریخ، بر در سرای / به تحیر / خشک و لرزان نمانده‌بود؟

○ قالب شعر، سپید است.

○ زبان و لحن شاعر صمیمانه است.

○ مضمون ابیات ایثار حضرت علی و بزرگی ایشان و بیانگر عشق مذهبی شاعر است.

○ ورود لغات و ترکیبات زبانی جدید مانند هرّای شیر، صولت حیدری، همتاب آفتاب و...

○ کاربرد آرایه‌های مختلف مانند: استعاره: دریا، این کتاب خداوند - تشخیص و تلمیح

○ وجود تصاویر خیالی مانند: از آن دهان که هرّای شیر می‌خورشید.